

Дмитренко В.А. Процес наслідування парафій у середовищі парафіяльного духовенства Гетьманщини другої половини XVIII століття: спроба аналізу на основі матеріалів сповідних розписів Пирятинської протопопії Київської єпархії / В.А. Дмитренко // Історія релігії в Україні. Науковий щорічник. Книга 2. – Львів: «Логос», 2010. – С. 305 – 309.

Віталій Дмитренко
аспірант кафедри історії України
Полтавського державного педагогічного
університету ім. В. Г. Короленка

Процес наслідування парафій у середовищі парафіяльного духовенства Гетьманщини другої половини XVIII століття: спроба аналізу на основі матеріалів сповідних розписів Пирятинської протопопії Київської єпархії.

У статті здійснено спробу, на основі матеріалів сповідних розписів, проаналізувати яким чином родинні стосунки у середовищі парафіяльного духовенства впливали на процеси передачі влади у парафії.

Ключові слова: *сповідні розписи, парафіяльне духовенство, сім'я, парафія.*

У XVIII столітті Гетьманщина пережила досить суттєві та неоднозначні зміни пов'язані зі спробами російських імператорів, починаючи з Петра I і закінчуючи Катериною II, перебудувати країну на засадах камералізму та ідей просвіченого абсолютизму. Не оминули ці перетворення й Церкву. У проекті “зразкової” держави, їй відводилася роль складової частини загальнодержавного механізму зі своєю структурою та функціями. Принципи її устрою мали базуватися на стрункій ієрархії, підпорядкованій безпосередньо імператорові, та суворій дисципліні, що повинна була регламентуватися законодавчо. Це передбачало, серед іншого, встановлення чітких правил заміщення посад і вимог до кандидатів котрі бажали їх обійняти. Однак, проблема полягала у тому, що реформи мали проводитися не на порожньому місці. Церква уже користалася певною традицією вирішення цього питання. В її основі, особливо серед єпархій

підпорядкованих раніше київській митрополії, лежали принципи родинної спадковості та простежувався помітний вплив парафіян на процес призначення нового священика.

Такий стан речей не задовольняв вище церковне керівництво, але був у цілому усталеним явищем. Тому подібні нововведення не могли сприйматися однозначно у середовищі духовенства. У цьому контексті виглядає перспективною спроба простежити реакцію на подібні новації найнижчого прошарку священнослужителів, яких така практика стосувалася передовсім – парафіяльних священиків. А саме, зупинитися більш детально на впливі родинних взаємин, у їх сім'ях, на процес зміни священиків на парафіях. Така постановка проблеми виглядає логічною й з огляду на поширений нині антропологічний підхід до історіописання. Адже він передбачає не лише аналіз події, а й виявлення, по можливості, реакції на неї з боку пересічних її учасників. Так би мовити погляд «знизу».

Джерелом на основі якого ми спробуємо пошукати відповідь на дане питання будуть сповідні розписи. Це – церковні книги, що фіксували відвідування парафіянами таїнств сповіді та причастя. Вони, також, були частиною новинок досліджуваної епохи, що мали на меті дисциплінувати священиків та парафіян. Запроваджені на початку XVIII століття, як спосіб контролю за мораллю прихожан, розписи, уже на середину століття стали звичним явищем суспільного життя. Відповідно до указу 1737 року запис жителів парафії проводився у них посімейно. До того ж розписи мали оновлюватися щорічно, бо того вимагала процедура звітування по них. Оскільки, сповідні записи мали робити самі священики то інформація про них та їх родини представлена там доволі повно. Ці дві обставини, при належному хронологічному ряді досліджуваних документів, дозволяють нам, з одного боку, відстежити процес зміни парохів у конкретних парафіях. З іншого, відтворити родинні та сімейні зв'язки між наступниками та попередніми душпастирями. Тож, імовірно, співставлення цих двох ліній

дослідження дозволить відповісти на вище поставлене питання. Отже, спробуємо:

- виявити джерелознавчий потенціал сповідних розписів для аналізу практики наслідування парафій;
- розглянути офіційну позицію церковних властей, щодо питань спадкування парафії та реакцію на неї у середовищі парохів;
- простежити, ймовірні, варіанти впливу родинних взаємин на процес наслідування парафій.

Основним джерелом нашого дослідження стануть матеріали сповідних розписів десяти парафій Пирятинської протопопії. Вони презентують такі села: Бубни, Грабарівка, Гурбинці, Кручі, Митченки, Приходьки, Усівка, Харківці, Шкурати, Яцини. Їхній вибір зумовлений наявністю хронологічного ряду, що охоплює період з 1758 по 1797 роки, який дозволяє вирішити поставлені завдання. Зараз ці розписи зберігаються у 801-му фонді Державного архіву Полтавської області.

Офіційна позиція церковних ієрархів, щодо питання наслідування парафій, досить чітко була сформульована в указі митрополита Київського Рафаїла (Заборовського) від 2 червня 1732 року. У ньому, зокрема, він суворо забороняв священикам висловлювати свою волю щодо наступника у тестаментях (заповітах). У документі чітко вказувалося, що парафія не є власністю священика, а отже передавати її у спадок він не може. Призначення священика, говорилося далі, мало залежати виключно від волі єпископа та здібностей претендента. Жодних преференцій для дітей священнослужителів не передбачалося. Також, митрополит засуджував надмірний вплив мирян на процес призначення пароха. Указ закликав духовні правління критично ставитися до різноманітних клопотань вірян у питаннях призначення їм душпастирів[1, с.402-403].

Наскільки ж реальним було його виконання? У переглянутих розписах зафіксовано чотирнадцять моментів зміни священика на парафії. З них, в одинадцяти випадках наступники були, у той чи інший спосіб, пов'язані зі

своїми попередниками родинними зв'язками. Лише у трьох прикладах, послідовники були зовсім сторонніми особами по відношенню до сімей своїх попередників. Такі підрахунки дають змогу стверджувати, що, очевидно, священники ігнорували вищеназваний указ. Імовірно, сила традиції у цьому питанні, була більш вагомішою ніж офіційні розпорядження. Не останню роль тут, мабуть, відігравав і той факт, що діти священників виявлялися більш підготовленими до здобуття парафії.

Як же вирішувалося питання спадкування парафії безпосередньо у родині? З зазначених вище одинадцяти випадків у п'ятьох, парафія передавалася рідним дітям священника, а у шістьох – їхнім зятями. Із п'яти передач приходу прямим спадкоємцям у трьох, її отримали старші сини, а у двох інших – молодші. Спробуємо тепер розглянути цей процес більш детально на конкретних прикладах. Матеріали розписів дозволяють простежити різні варіанти поведінки при вирішенні даного питання. Наприклад, у парафії села Яцини з шести синів священника Ісаї Савича традицію богослужіння продовжили троє старших: Лук'ян, Іван та Павло. Так, Лук'ян Ісаєв (Ісаєвич), був рукопокладений на половину батьківської парафії коли йому виповнилося тридцять років. Певний час, батько і син спільно виконували душпастирські обов'язки. Однак, досягнувши похилого віку, батько передав управління своєю частиною парафії третьому сину – Павлові. У зв'язку з цим незрозуміло: чому саме Павло – третій, а не Іван – другий син успадкував батьківську частину парафії? Адже Іван Ісаєв, згідно даних розписів, був паламарем і відправляв службу разом із батьком. Відповідь, можливо, варто шукати у тих же розписах. Вони свідчать що, одружився він доволі рано у двадцять один рік[10, арк.18]. Можливо раннє, як для майбутнього священника, одруження, не виключено всупереч волі батька, не дозволило йому продовжити навчання. А можливо, маємо справу з певним конфліктом у родині. Якби то не було, а даний випадок може свідчити, що принцип старшинства у сім'ї при спадкуванні парафії дотримувався не завжди.

Проте недотримання цього принципу могло бути не лише наслідком ймовірного конфлікту у родині. Так приміром, у селі Приходьки парафію успадкував молодший з синів місцевого священика Івана Криницького – Лев. Показово, що його старший брат – Василь також проживав у цей час із батьками, адже був нежонатий[6, арк.11]. У даному випадку навряд чи можна говорити про конфлікт. Не можна й стверджувати, що Василь був неосвіченим. Відомо, що в подальшому він служив у Лубенській полковій канцелярії. Отож, можливо, не всі члени родин священиків бачили для себе перспективи заробити на хліб церковнослужінням. Можливість зробити цивільну кар'єру, мабуть, для декого була привабливішою. У таких випадках батько, ймовірно, враховував інтереси та побажання своїх дітей.

Разом із цим натрапляємо на ситуації, коли жоден із дітей священика не здобував сану. Наприклад, з чотирьох синів Сидора Маркова, священика у селі Гурбинці, жоден не став священиком. Але при цьому троє з них були церковнослужителями. Як показав перегляд розписів цьому заняттю вони присвятили все своє подальше життя. У даному випадку, мабуть, варто говорити про те, що матеріальний стан родин священиків не завжди дозволяв їм забезпечити відповідну освіту своїм дітям. Не виключено також, що спадкоємці парохів просто не мали здібностей до навчання.

Цікаво, що ідея спадкоємності місця священика у парафії зберігалася, в очах парафіян, за синами священика навіть у випадках передчасної смерті батька. На таку думку наштовхує ситуація пов'язана з ієреєм села Харківці – Петром Ненадським. Його батько помер коли сину не виповнилося й двадцяти років[8, арк.1]. Сповідний розпис, відділений від попереднього вісьма роками, фіксує його вже парохом у батьківській парафії. І це при тому, що впродовж усього цього часу священик у парафії був[9, арк.1]. Показово, що у подальшому не зафіксовано жодних конфліктів між ними. Наведений випадок не був поодиноким. Отож, можемо говорити про певні ментальні стереотипи, щодо права наслідування притаманні суспільству того часу.

Окремо слід зупинитися на такому явищі як успадкування парафії по жіночій лінії. Як показали вищенаведені підрахунки воно було звичною подією у той час. Що ж спонукало обидві сторони до такого кроку? Існували, очевидно, різні причин для цього. Так наприклад, 9 січня 1780 року від парафіян села Яцини в духовне Пирятинське правління надійшло прохання призначити настоятелем церкви Федора Миргородського. На той час, це був тридцятирічний студент Київської академії, класу філософії. Прохання парафіян було, очевидно, ініційовано попереднім священиком Лук'яном Ісаєвим, оскільки, новопризначений парох погодився одружитися з його дочкою – Марфою[4, арк.2-7]. У цьому не було б нічого дивного, якби не дані сповідних розписів котрі фіксують у родині священика ще й двох дорослих синів – Данила та Омеляна. При цьому, Данило Лук'янович, згідно записів у них, виконував обов'язки диякона при батьківській церкві[11, арк.1]. У цій ситуації виглядає досить дивно, що батько не спробував передати парафію своїм синам. Перегляд архівних матеріалів, по цій парафії, не містить, якихось свідчень конфлікту між священиком та парафіянами, що міг мати подібні наслідки для синів пароха. Відповісти на дане питання, можливо, допоможе увага до віку людини, зафіксована у сповідному розписі. Згідно запису, на 1780 рік, Марфі виповнилося двадцять сім років, солідний вік як для нареченої тої доби. Отож, можливо, таким чином батько прагнув влаштувати особисте життя доньки пожертвувавши при цьому інтересами синів.

Разом із цим, родичання між новопризначеним священиком та родиною попередника могло слугувати справі вирішення проблем і конфліктів, що траплялися між ними. На такі роздуми наводить приклад священика Григорія Зубкова з села Усівка. Сповідний розпис, за 1796 рік, фіксує утворення нової сім'ї новопризначеним священиком Корнієм Бойчевським. Його дружиною значиться Меланія, дочка попереднього священика Григорія Зубкова. Сам же отець Григорій записаний теж священиком, але з поміткою, що він звільнений від проведення служби та здійснення обрядів. Враховуючи, що

вік його становив п'ятдесят два роки, мова навряд чи могла йти про звільнення за старістю[7, арк.1]. Проведені дослідження показали, що на отця Григорія подавалися чисельні скарги від парафіян. Одна з них, про побиття усівської козачки Устини Ященкової, датована 1794-м роком[2, арк.1-2]. Мабуть, що саме вона і коштувала Григорію Зубкову посади. Однак, отець Григорій на цьому не зупинився. Викравши хрестильницю він самовільно охрестив новонароджену дочку дворянина Афанасія Щегельського[5, арк.1]. Відзначився і його брат, дячок цієї ж церкви Яків Зубков, який викравши з церкви підсвічник здав його єврею-корчмарю. Отримані гроші – просто пропив[3, арк.1]. Якщо врахувати, що обидві справи датовані 1795 роком, а обидва рапорти по них підписані Корнієм Бойчевським, то можемо припустити існування конфлікту між новопризначеним парохом і родиною його попередників Зубкових. У цьому контексті, дані сповідного розпису наведені вище, очевидно, можна трактувати як спробу вирішити ці проблеми. Принагідно відзначимо, що у даному випадку такі намагання були частково успішними. Позаяк, той же сповідний розпис фіксує Якова Зубкова на посаді дячка, а їх молодший брат Леонтій лишився паламарем[7, арк1].

Однак, найпоширенішим варіантом, мабуть, слід вважати видання заміж за новопризначеного пароха своєї доньки вдовою-попадею. Типовим тут є приклад Марфи Миргородської – вдови вищеназваного отця Федора з села Яцини. Сповідний розпис, за 1793 рік, фіксує попадю Марфу Лук'янівну вдовою з трьома дітьми. Замість померлого священника в парафію призначають сорокарічного Діонісія Скабовського[12 арк.29]. Проте, той затримався ненадовго. Вже в 1798 році в парафію направляють нового священника Арсенія Дацевича. У тому ж році, він одружується з Марфиною дочкою. Таке одруження, незважаючи на достатньо молодий вік нареченої, їй виповнилося лише чотирнадцять років, дозволило знову повернути парафію під контроль родини. Із особливостей записів у сповідному розписові можемо припустити, що велику роль у цьому відіграла саме Марфа Лук'янівна[13 арк.58].

Тож можемо стверджувати, що обидві сторони у такому шлюбі-спадкуванні мали свої дивіденди. Новопризначений парох, а це були як правило колишні випускники Київської академії, отримували місце для служби, а з ним і певні прибутки котрі забезпечували його та родину. Окрім того, одруження давало підтримку з боку рідні попередників та, можливо, легітимізувало нового душпастиря в очах парафіян. Родина ж попередника, зберігала певний контроль над парафією і забезпечувала собі місця церковнослужителів при новому ієреї, а отже могла розраховувати і на частину прибутків.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане доходимо наступних висновків:

- по перше, сповідні розписи, при наявності належного хронологічного ряду, містять достатній інформативний матеріал для дослідження питання про вплив родинних зв'язків на процес передачі влади у парафіях;

- по друге, результати дослідження показали, що спроби церковних ієрархів врегулювати проблему наслідування парафій, через обмеження впливів родинних зв'язків на цей процес наштовхувалися на спротив парохів і по суті ігнорувалися ними;

- по третє, дані сповідних розписів дозволяють відслідкувати широку палітру внутрішньо родинних взаємин котрі у той чи інший спосіб впливали на процес наслідування парафії. У той же час можемо констатувати, що головним мотивом у них було намагання зберегти контроль над парафією у межах сім'ї. Отримані результати засвідчують вагомий вплив традицій при вирішенні цього питання.

Джерела і література

1. Киевский митрополит Рафаил Заборовский и его меры к исправлению духовенства // Киевская старина – 1899. - №3. – С.397-423.

2. Дело об избиении усовской козачки Устины Ященковой // Державний архів Полтавської області (далі ДАПО) – Ф.801. – Оп.1. – Сп.1160.
3. Дело о краже подсвечника // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.1229.
4. Дело о назначении Федора Миргородского священником // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.680.
5. Дело о самовольном охрещении // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.1221.
6. Исповедные ведомости с. Приходьки // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.16.
7. Исповедные ведомости с. Усовка // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.1299.
8. Исповедные ведомости с. Харьковцы // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.17.
9. Исповедные ведомости с. Харьковцы // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.108.
10. Исповедные ведомости с. Яцины // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.234.
11. Исповедные ведомости с. Яцины // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.547.
12. Исповедные ведомости с. Яцины // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.1141.
13. Исповедные ведомости с. Яцины // ДАПО – Ф.801. – Оп.1. – Сп.1375.

SUMMARY

Vitaliy Dmytrenko

Procedure passing paraxial in environment paraxial cleric Getmanshiny
second half XVIII century: endeavour analysis on materials church's registration

Pyriytynskoiy protopopii Kyiv's eparchy.

In the article endeavour analysis on the materials church's registration procedure passing paraxial and influence family's relation on this process in environment, paraxial cleric.

Key words: *church's registration, paraxial cleric, family, paraxial.*